

Едуард Щербенко

МАЙДАН–2013 ЯК ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ МОВИ

У статті розглядаються зміни в українському політичному дискурсі під час Майдану – 2013. Як ключові моменти виділені відповідальність громадян і соціальні мережі як її носії.

Ключові слова: відповідальність, Майдан, політичний дискурс, соціальні мережі

E. Scherbenko. Maidan – 2013 as a phenomenon of political language. The article shows Maidan – 2013 as a factor of shaping of political language in Ukraine. It highlights civic solidarity as the key moment of this phenomenon with social networks as its medium.

Key words: civic solidarity, Maidan, political language, social networks

Події 2013–2014 рр. в Україні, які вже встигли охрестити «людневою революцією» («революцією гідності»), виявилися водночас чи не найбільш висвітлюваною подією в українській історії з

часів набуття Незалежності; а з урахуванням наступного конфлікту з РФ, насамперед стосовно Криму, враховуючи зачеплений при цьому комплекс міжнародних угод, – і в світовому масштабі.

Такі масштабні події природно викликають до життя максимум позицій, точок зору, виявляючи презумпції сторін і засвідчуючи актуальність певних фундаментальних принципів – й залишають неперехідний слід в історії. З огляду на це, видається важливим розглянути зміни в українському політичному дискурсі, які водночас спостерігалися й творилися українськими громадянами протягом подій листопада 2013 – лютого 2014 рр.

Пропонована стаття є частиною авторського дослідження проблеми політичної мови в Україні, здійснюваного протягом останніх п'ятнадцяти років. У його процесі викристалізувалися два ключові моменти, що виступають підґрунтям аналізу: феномен модернізації політичних інститутів і практик, який залишається визначальним для українського суспільства (в усьому комплексі позитивних і негативних його наслідків) протягом чверті століття; і феномен відповідальності у політиці, що служить вододілом дійсності перетворень та їх імітації. Якщо феномен модернізації як пояснюючий принцип є загальноприйнятим в українській експертній спільноті (див., зокрема, праці Г. Зеленько, М. Михальченка, Ф. Рудича й ряду інших авторів), момент відповідальності на сьогодні не є теоретично артикульованим у дослідженнях політичного дискурсу як в українських, так і зарубіжних науковців; хоча, як показує аналіз, латентно наявний у працях частини дослідників (Ю. Габермаса, Дж. Ролза, М. Фуко та ін.). Названі два моменти задаватимуть рамки нашого аналізу політичного дискурсу. Зважаючи на практичну незорість матеріалу, ми зосередилися на сегменті ЗМІ, орієнтованих на середній клас – верству, яка за загальновищезначаними оцінками, відіграла ключову роль у подіях (це насамперед такі тижневики, як «Коментарі», «Країна», «Репортер», «Тиждень», «Фокус»). Ми брали також до уваги видання, орієнтовані на висвітлення політекономічного аспекту суспільних процесів – «Бизнес», «Власть денег», «Деловая столица», «Деньги», «Контракти». Звернемо увагу, що переважна частина названих видань виходить російською мовою, – що унеможливило ототожнення їх з радикальним сегментом ідеологічної палітри українського суспіль-

ства; в їхніх публікаціях критичному погляду підлягають як влада, так і опозиція, саме з огляду на адекватність її дій щодо базових принципів, закладених у Конституції, й викликів, які стоять перед суспільством, – що й дозволяє взяти їх до аналізу як такі, де момент рефлексії включений до викладу і громадянська позиція відділена від т.зв. «вузькопартійного» погляду.

Наше дослідження є спробою виявити, як в перебігу подій мінявся політичний дискурс в Україні з огляду на названі вище елементи модернізації й відповідальності й резюмувати певні уроки, які можна вивести зі змін, що зачепили самі підвалини розвитку українського суспільства й до певної міри європейського і світового.

Аналізовані події досить легко піддаються періодизації, що загалом не викликає суперечок; вони тягнули за собою зміну порядку денного й часом ключових речників. Причому, відзначимо, критерієм тут виступає момент відповідальності й довіри, зокрема між громадою і урядом (що й робить його легітимним). У цьому сенсі хронологія є такою:

22.11.2013 – після повідомлення про «призупинення євроінтеграції» на заклик популярного журналіста М.Найєма починається акція протесту («Євромайдан»); за оцінками, чисельність протестуючих – кілька тисяч.

30.11.2013 – вночі підрозділи міліцейського спецназу «зачищають» площу, як було пізніше визнано офіційною стороною, «з перевищенням повноважень».

1.12.2013 – масова акція протесту, за оприлюдненими оцінками, обчислювана сотнями тисяч учасників; серед вимог з'являється пункт про відставку міністра МВС (залишиться до завершення подій).

11.12.2013 – спроба нічного штурму Майдану спецзагонами міліції, припинена після прибуття великої кількості громадян на підтримку акції (за оцінками, 10–20 тисяч); напередодні міністр МВС публічно заявив, що спроб штурму не буде.

16.01.2014 – прийняття Верховною Радою України пакета т.зв. «диктаторських» законів, які суттєво обмежили права і свободи громадян, зокрема, в сфері громадянського контролю.

19.01.2014 – початок зіткнень між протестантами та міліцейськими загонами, після того, як лідерів опозиції на черговому Віче

засудили за неефективність дій (зокрема, через прийняття ВР законів 16 січня).

22.01.2014 – після чергових акцій протидії між міліцією і учасниками акцій з'являються перші загиблі (від вогнепальної зброї); вперше публічно говориться про залучення для придушення опору снайперів.

28.01.2014 – у Верховній Раді України перегосовані найбільш одіозні законодавчі норми від 16 січня (що відбувається на тлі зайняття або штурмів ОДА в більшості регіонів України); послаблення напруженості.

18–21.02.2014 – «гаряча» фаза протистояння: розгін демонстрації на підтримку конституційної реформи, спроба остаточного «зачищення» Майдану із застосуванням бронетехніки; блокування протестантами урядового кварталу; переговори за міжнародного посередництва між урядом і опозицією; зникнення Президента В.Януковича й голосування Верховної Ради за конституційну реформу та ін.

Переходячи від канви подій до виявлення їх чинників, знаходимо в тодішніх обговореннях просте й логічне пояснення першого пункту. Після проголошення главою держави рішучого повороту до євроінтеграції, коли протягом 2013 року провладна частина депутатського корпусу солідарно з опозицією голосувала за комплекс необхідних для цього законів (соціологи зафіксували при цьому зниження рівня напруги в суспільстві), – найбільш активними верствами громади це було сприйнято як підстава для надії, що запровадження базових «правил гри», діючих у державах Євроспільноти, приведе до зниження рівня корупції, зміцнить гарантії дотримання прав і свобод громадян. Раптова заява глави уряду про «призупинення» цього процесу поклала цій надії край.

Звісно, корупція розглядається в сьогодиньньому світі як загальнопоширене явище. Принциповими особливостями українського випадку, важливими для нашого аналізу, були, по-перше, надзвичайний масштаб, якого сягнуло це явище; по-друге, певний рівень громадянських компетенцій у сьогодиньній Україні.

Щоб пояснити сказане, наведемо уривок з відомої праці історика В. Ціммермана, що змальовує переддень Селянської війни в Німеччині: «Доля народу була в руках подібного двору і подібного

уряду. Народ один ніс на собі всі повинності, оскільки, всупереч давньому звичаю й договорам, герцог звільнив своїх придворних і лісничих від усіх податків і державних повинностей. Понад те, що хвилини зазіхали на власність і честь підданих... Давні права громад, що дозволяли їм користуватися лісом, сінокосом і рибною ловлею, були утиснуті або порушені на користь княжих слуг та придворних. Герцогські чиновники оволоділи на свою користь доходами богаділень та інших богоугодних закладів... Спільноти мали право обирати своїх посадових осіб, але придворні й чиновники не звертали на це жодної уваги і дарували або продавали усі громадські посади – від бургомистра й секретаря магістрату до паламаря, сторожа й поліцейського служника. Чиновники вважали громадські посади джерелом своїх прибутків, брали хабарі й вимагали подарунків. Вони були неосвічені і негідні, але виказували кмітливість у винаході засобів добувати гроші; всі вони, особливо лісничі, були нахабні, свавільні, зарозумілі й жорстокі. Дехто віддавав свої посади іншим, проте платню брав собі... Вони грабували громадські каси, нікому не давали звіту, і коли бідна людина скаржилася на них... на скаргу не звертали уваги й не відповідали. Уряду було не до того; в нього був інший клопіт. Правителі будували собі й своїм дітям прекрасні будинки, складали гроші й переводили їх за кордон» [1]. Ці рядки, що живо нагадують подібні пасажі українських газет останніх років, роблять наочним ґрунт соціального протесту, вияв і його масштаб.

Але самого по собі пригнічення недостатньо для вибуху соціального протесту. Критичним моментом виявилася наявність у суспільстві кількох взаємопов'язаних елементів, а саме: досвід самоорганізації громадян, об'єднаних, серед іншого, у соціальних мережах; соціальна пам'ять, у якій відклався досвід порівняно успішних спроб громадянського протесту (йдеться не лише про «помаранчевий» рух – 2004, а й про більш локальні – журналістський рух «Стоп, цензура!» і «підприємницький» Майдан; толерантність суспільства до мирних форм протесту, засвідчена більше року присутнім на момент початку подій наметовим містечком на підтримку ув'язненої Ю.Тимошенко на Хрещатику); укорінення елементів європейської ідентичності – починаючи з користування інструментами конкурентної політичної системи й можливостями подорожу-

вати світом, що надає відкрите суспільство, і до затвердження курсу на євроінтеграцію в найвищих офіційних документах держави: не лише виросла нова генерація українців, яка від народження знала, що Україна йде в Європу, – установка, яка не мінчалася за чотирьох змін президентів, – але й чинна влада до останніх днів твердила, що вона також за євроінтеграцію; тобто не висувала альтернативних ідеологічних засновків).

Обман найбільш мотивованих щодо «європрагнень» верств громадян, належних великою мірою до ровесників незалежної України, й визначив суттєвою мірою молодіжне обличчя початкового етапу Євромайдану. Характерним було при цьому дистанціювання його від опозиції, як і від влади: ті, хто вийшов на Майдан, наполягали на відсутності партійної символіки на акціях, й політичні партії перші дні змушені були проводити свої заходи на сусідній Європейській площі.

Протягом тижня, за оцінками ряду експертів (що, судячи з дій, визнавала й опозиція), по суті, весь потенціал протесту, пов'язаний з елементами євроідентичності громади, був використаний; перевести його у певні інституційні заходи наразі, за відсутності близьких виборів, не було жодних перспектив; тож лідерами було проголошено (29 листопада 2013 р.), що через день, у неділю, буде проведено підсумкову акцію й Євромайдан розпущений до наступного року, коли активні дії будуть поновлені.

Далі настає досі остаточно не прояснений епізод. Вночі сили спецзагонів міліції, що значно перевищували за чисельністю кількість учасників акції (переважно студентів), які ночували на площі, територія була «зачищена». Кадри відеохроніки зафіксували безпрецедентні для доби української незалежності події: маси бійців у спецекіпуванні б'ють цивільних без будь-якого захисту. Побиття і затримання продовжувалися і за межами площі; частина протестантів сховалася на території Михайлівського собору, який не був штурмований (на думку свідків, через значне зростання кількості громадян, які стали підходити на захист із навколишніх вулиць, коли вдарили у дзвони).

Фіксуючи, як уже наступного дня тисячі киян збираються на Михайлівській площі, тижневик Репортер відзначає як найпоширеніші реакції розгубленість і обурення: «– Я не знаю, що далі, треба

просто стояти. Не можна дозволити, щоб мирних людей так жорстоко розганяли, – каже жінка років п'ятдесяти. – Як же це так, дітей розігнали, а ми їх навіть не захистили, – розгублено бурмотів чоловік. – Моя знайома працює в центрі й вранці на роботу йшла повз Майдан. Там стільки крові було...» [2] і відсутність планів у опозиції: «Тим не менше чіткого плану дій у лідерів опозиції так само не було. Як і тиждень тому, людей закликали вийти у полудень неділі до пам'ятника Шевченку» [2]; що опосередковано свідчить про непричетність опозиції до нічних подій/провокацій: адже коли «градус протистояння» був підвищений з умислу, його треба було б спрямовувати на більш радикальні дії: без цього природним чином настає спад енергії й демобілізація, у чому опозиція, очевидно, не була зацікавлена.

Водночас очевидно, що влада не могла бути зацікавлена в мобілізації суспільства на протест і радикалізації вимог; уже у випуску від 12 грудня 2013 р. тижневик «Країна», резюмуючи зміни порядку денного за якісь півмісяця, пише: «У ніч на 30 листопада спецпідрозділ «Беркут» розігнав прихильників євроінтеграції на майдані Незалежності в Києві. Наступного дня на вулиці столиці вийшли близько мільйона людей. Через тиждень – приблизно стільки ж. Країна продовжує протестувати. Тепер українці виступають не так за асоціацію з ЄС, як за відставку уряду й президента» [3]. Навівши думки ряду експертів, зокрема Т. Березовця, Р. Безсмертного, Є. Головахи, В. Небоженка, видання виокремило такі ключові тези: посилення тиску на суспільство радикалізуватиме опір; олігархи мають зацікавлення в підтримці протесту; Янукович не готовий до поступок («Перевибори підтримали б групи Ахметова, Фірташа й опозиція»), «Будь-який силовий тиск призводитиме до чергового вибуху емоцій, радикалізації настроїв», «Олігархам дешевше змінити президента, аніж продовжувати безглузде протистояння», «Янукович – не та людина, яка піде на поступки. Тому Майдан мусить стояти до перемоги») [3]. Розвиток подій, як ми бачили, підтвердив практично всі прогнози експертів. То чому ж, коли прогнози, як бачимо, були досить точні, влада не скористалася цим, щоб діяти більш ефективно? На це питання, схоже, можна дати лише одну-єдину відповідь: влада не сприймала подібні прогнози як ймовірні, а це означає, не сприймала суспільство як

сторону діалогу (себто, як спільноту відповідальних людей – громадян). Цим пояснюються наступні її кроки – як і попередні.

Водночас уже в перші тижні протесту, увага ЗМІ звертається на такий феномен, як соціальні мережі, що виступають природною формою самоорганізації членів суспільства. Так, тижневик «Фокус» у своєму випуску від 11 грудня 2013 р. виділяє серед присутніх на Майдані спільнот, зокрема – священників, польових командирів, політиків, юристів, спецназ. Важливою тут для нас виступає сама спроба соціальної аналітики, репрезентації конкретних акторів подій, – у т.ч. з поданням їх власної позиції. І несподіваним ефектом при цьому виявляється момент розширення компетенцій суспільства в цілому. І в момент, коли той чи інший громадянин бере на себе відповідальність і артикулює свою позицію, залучаючи аргументацію зі сфери своєї спеціальної компетенції, – він розширює компетенцію всіх громадян, які орієнтуються на раціональну аргументацію.

Наведемо як приклад уривок одного з матеріалів, що представляє ці мережі, надаючи, серед іншого, слово їх представникам. П. Рябенко, представлений як гвардії сержант запасу, який командував в Афганістані відділенням розвідроту, а на момент подій очолював адвокатське об'єднання, зазначає: «Коли на Майдані півмільйона людей, ніяка провокація не спрацює. Щоб спрямувати кудись такий величезний натовп, потрібний заклик зі сцени, а його не буде, якщо опозиційні депутати з глузду не з'їхали. Інша справа, коли натовп менший, до тисячі людей, він рухливий, як живий організм, і тут слід зважати на небезпеку провокаторів. Їм, до речі, ці закономірності відомі. Ті, хто розпалює конфлікт між протестуючими і силовиками – не обивателі» [4]. Отже, тут ми бачимо, що за певних умов масовість протесту може служити запорукою стабілізації положення; відповідно, громадянин розширює межі компетентного політичного судження й дій.

Звернемо увагу, що наріжним є сам цей момент розширення меж публічності й координації акторів у ній, завдяки якому виграють усі сторони. (Скажемо точніше: так з'являються нові можливості для представників усіх сторін, орієнтованих на відповідальну поведінку, – а це працює на суспільство загалом). Як приклад, наведемо уривок з інтерв'ю депутатки І. Богословської,

даного на початку грудня, в якому вона, торкаючись питання євроінтеграції, казала: «Ми йдемо в Євросоюз не для того, щоб відкрити їхні ринки для себе, а щоб разом з Європою відкрити для себе всі інші ринки. Розумієте різницю? Ринок Євросоюзу для нас поки неприступний. У нас, може бути, два десятки торгових позицій, за якими ми конкурентні на європейському ринку. Але для європейського ринку відкриті всі ринки світу. І ось разом з європейським бізнесом заходимо на всі інші ринки – це те, заради чого варто заходити. Це те, за рахунок чого в усіх країн другої хвилі розширення зросли ВВП. Для їхніх товарів відкрилися ринки третіх країн. Світ величезний. Просто ми зі своїми стандартами якості і своїми *made in Ukraine*, на жаль, поки нікуди не можемо вийти. Тому для нас не європейський ринок потрібний, а нам європейські ринки потрібні, щоб виходити на треті ринки» [5]. Очевидно, сказане цілком інакше повертає тему євроінтеграції; й, очевидно, за такої постановки питання відпочатку дало б іншу картину її підтримки. З цього ж, природно, постає питання щодо відповідальності політика, який, слід думати, розуміючи ефект від запропонованої постановки питання, – не зробив її здобутком громадськості під час попереднього обговорення.

Нарешті, в цьому висвітленні «мережевого» аспекту, артикульованого в публічному обговоренні від початку подій, звернемо увагу на ще один момент, згаданий вище: наявну вже на першому етапі підтримку протесту з боку так званих «олігархів», коли навіть телеканал «Інтер», зазвичай оцінюваний як «рупор влади», давав прямий репортаж із Майдану, надаючи можливість публічно висловитися протесту. Як пояснював пізніше відомий економіст А. Умланд, якщо на початку президентської каденції В. Януковича підтримували сім-дев'ять «олігархів», три роки потому його підтримка звузилася до рамок «сім'ї», – тобто, монополізуючи владу, він водночас безперервно обмежував свою соціальну базу, зводячи її, у підсумку, нанівець.

Отже, ми фіксуємо в політичному дискурсі від початку подій певну артикульованість мережевого принципу, побудованого на відповідальній взаємодії між акторами на основі їхніх компетенцій, які стають надбанням усієї спільноти (принципу, який реалізується в суспільстві понад поділом на страти, через спільну причетність

до модерного вектора розвитку суспільства; чому несподіваними союзниками можуть виявлятися, умовно, «афганці» й «олігархи»). Водночас керівництво держави, зберігаючи елементи дотримання вектора модернізації, у тому числі у риторичі, по-суті, лишалося чужим йому – на шкоду й собі: за загальними оцінками, у випадку помірних поступок протестантам, на кшталт оперативного розслідування й покарання винних у побитті учасників акції 30 листопада 2013 р., Президент Янукович напевне зберіг би повноваження до завершення каденції. І навіть у другій половині лютого в інтерв'ю з лідером «Правого сектора» на питання: «Януковичу даєте якісь гарантії?», той відповідає: «Якщо процес буде мирний і вдасться уникнути кровопролиття, нехай забирає Межигір'я й вирощує там страусів» [6]. Отже, принцип відповідальності – точніше кажучи, прийняття/неприйняття його сторонами – може виступати як пояснювальний принцип ключових моментів подій: оскільки, за відомим формулюванням, існує лише дві політики: політика довіри і політика страху, за неможливістю проводити першу, приймаючи іншу сторону як відповідальну, залишається друга.

Наступним свідченням сказаного стали події в ніч 10/11 грудня 2013 р., коли загони «Беркуту» і внутрішніх військ, загальною чисельністю кілька тисяч, намагалися витіснити протестувальників з території Майдану. Найбільшою несподіванкою в розвитку ситуації стало поступове прибування після початку активних дій (розбирання барикад, «витискання» протестуючих і т.д.), що припало на час після першої години ночі, тисяч громадян на підтримку протесту, – за оцінками, до 30 тисяч, – що, зрештою, унеможливило досягнення мети штурму, спроби якого тривали всю ніч, і відбій було дано лише ранком, коли столичні жителі вирушили на роботу. Найбільшу увагу коментаторів привертало те, що міністр МВС вдень 10 грудня публічно заявив, що спроби штурму не буде, і те, що вона відбулася саме тоді, коли в Києві були присутні представники ЄС і США; тож, здавалося б, влада мала, «зберігаючи обличчя», утриматися від таких брутальних дій.

Після описаних подій наступає певне «затишшя»; влада повертається до вичікувальної лінії, що спирається на уявлення, за яким Майдан має розійтися сам собою, якщо його не чіпати. Водночас, за оцінками експертів, оприлюдненими на початку нового року,

рівень мобілізації суспільства для протесту, який представляв Майдан, набув принципово нових параметрів: якщо відразу після укладення Януковичем газових контрактів і отримання російського кредиту багато хто з політологів був впевнений, що Майдан розійдеться сам собою, – після подальших подій вони зійшлися на думці, що Майдан, то затухаючи, то знов відроджуючись, ніби Фенікс, дотягне до президентських виборів 2015 року. Так, на думку В. Карасьова, вже відбулося висунення єдиного кандидата опозиції на виборах і сам передвиборчий процес надасть Майдану нової динаміки. «Майдан стане тією самою суспільно-політичною платформою єдиного кандидата, він буде розкручувати кандидата в президенти». Ю. Якименко: «Майдану тепер достатньо просто зберігати свою символічну присутність. У ньому сконцентровані настрої, спрямовані на зміну влади демократичним шляхом. Майдан може піти з центральної площі Києва, але прагнення змінити владу нікуди не дінеться і пошириться в регіони» (відзначимо передбачення більш ніж за місяць акцій протесту в регіонах). В. Небоженко: «Люди вже навчилися організовувати й утримувати Майдан. А нова його сила, скоріш за все, спалахне весною [7]. Звернемо тут увагу, що йдеться радше про активність суспільства як ключовий чинник змін; аж ніяк не про тих чи інших лідерів, які б визначали хід подій (нагадаємо таку промовисту деталь, відмінну від подій 2004-го, як відсутність скандування імен тих чи тих лідерів; водночас, і опозиційний «тріумвірат», всупереч поширеним уявленням про необхідність одноосібного провідника й прямим вимогам з боку протестантів висунути його, так і не спромігся це зробити).

Наступне загострення подій сталося після 16 січня 2014 р., коли, попри сподівання, і після новорічних свят Майдан не розійшовся (знаковим зміцненням ідентичності протесту став ряд символічних акцій напередодні Нового року, зокрема, спроба встановлення світового рекорду з масовості виконання громадянами Національного Гімну держави). Цього дня, коли відбулося чергове протистояння між проурядовою й опозиційною частинами депутатського корпусу щодо голосування за бюджет – 2014, несподівано було внесено й проголосовано законопроекти, спрямовані на суттєве обмеження базових прав і свобод громадян, закріплених Конституцією, зокрема, в сфері громадянського контролю. Як було визначе-

но практично відразу ж, процедура голосування не була дотримана (не забезпечене персональне голосування депутатами); проект вносився «з голосу», – тобто, як пізніше свідчила частина тих, хто голосував «за», вони навіть не бачили текстів законопроектів й, по суті, не знали, за що голосують; – інша справа, як при цьому стає питання їх персональної відповідальності); проте, незважаючи на ці порушення, Президент В. Янукович підписав згадані акти.

Видання «Інвест-газета», вийшовши з винесеними на обкладинку, на фоні цитованих абзаців нових законів, словами ПЛОХИЕ НОВОСТИ, наводила в присвяченій їм статті короткий перелік з найбільш суттєвих пунктів: «Серед нововведень – карна відповідальність за наклеп, екстремізм і несанкціоновані зібрання громадян, заборонені носіння кашкетів і масок, а також встановлення наметів і використання аудіоапаратури в громадських місцях. Автомобілістам заборонено «рух у колонах більше п'яти», SIM-карти треба буде купляти тільки за паспортом, провайдери будуть надавати дані про користувачів на першу вимогу МВС і СБУ, а присуд за карною справою може бути винесений заочно, без присутності обвинувачуваного в суді – і це далеко не повний список поганих новин» [8].

Цей день де факто змінив конституційний устрій країни, дозволивши говорити про конституційний переворот: норми, які стосуються базових прав і свобод громадян, що перебувають під посиленням захистом Конституції, було обмежено законодавчими актами у згаданий вище спосіб, простою більшістю, якої, при тому, де-факто не було. Це створило правову колізію, внаслідок якої громадянин однаково підпадав покаранню у разі додержання й недодержання нових норм: як протилежні засновкам Конституції вони, за умов дотримання, приводили громадян (зокрема, працівників правоохоронних органів) до ситуації виконання завідомо злочинних наказів. У свою чергу, в разі недотримання цих норм громадяни підпадали під заходи покарання вже на основі згаданих законодавчих новел. Як було відразу ж прокоментовано, нові норми «били» по всіх – «своїх» і «чужих»; але за відомої формули «для своїх усе, для ворогів – закон», застосовувати їх передбачалося лише до опонентів, себто в «ручному» режимі; що означало де-факто заміну конституційного ладу «ручним» керуванням.

Практично миттєво це привело до сплеску суспільного протесту до нового рівня. Після наступного недільного віча (19 січня), коли лідери опозиції вчергове закликали до збереження мирних форм протесту, вони були освистані: вже з наступного тижня за новими нормами, що вступали в дію, фактично кожна спроба громадянського протесту (в тому числі у формах, практикованих Майданом) підпадала під кримінальне покарання різного ступеня жорсткості, зокрема, кількарічним термінам ув'язнення. Того ж вечора по сусідству з місцем акцій громадянського протесту, з листопада минулого року – мирного, починаються зіткнення між частиною активістів і міліції. Парадоксальною рисою їх було те, що відбувалися вони на вул. Грушевського, яка вела вбік урядового кварталу (й була перекрита загонами міліції, як пояснювалося, для забезпечення від «екстремістських акцій»); – водночас, як відзначали спостерігачі, цілком доступним залишався прохід до урядових будівель сусідніми вулицями. Поясненим це стає через введення символічного виміру аргументації, запропонованого коментаторами: протестанти прагнули продемонструвати волю не приймати нові рішення, які суперечили засновкам конституційного ладу в Україні, який гарантує захист гідності громадянина.

Слід зазначити, що, аналізуючи події такого обшину, слід брати до уваги всі детермінаційні чинники: крім тяглих протягом усіх етапів подій і належних до політичного виміру життя, – ще й такі, які актуалізувалися протягом тих чи інших моментів. Знана літературознавець і культуролог Т. Гундорова, торкаючись ситуації, про яку йдеться, звернула увагу на такий соціологічний чинник, як повернення дії важелів традиційних маскулітних і фемінних ролей: «Справді, чоловіки наразі позиціонуються передусім як воїни, бійці та захисники. Попит на таку модель поведінки підживлюється тим, що з'являються нові революційні герої, нова міфологія героїзму тощо. У той же час жінки, як бачимо на численних фотознімках, постають у своїй класичній іпостасі: працюють на кухні, розносять їжу та чай. У крайньому разі, підносять каміння до барикад, що відсилає нас до класичної ролі періоду Французької революції». Вона ж відзначила і такий чинник, як вплив на ставлення суспільства до подій загальної тенденції віртуалізації життя: «Так, до деякої міри нашим людям бракувало драйву і хотілося відчуття, як це – вийти сухим із ризикованої ситуації... Ми живемо у світі,

де межа між віртуальним і реальним розмивається просто на очах. Відчуття реальності, так само як і болю, стало надзвичайно крихким. Віртуальні постріли у відеоіграх і фільмах привчають людину підсвідомо сприймати їх як дещо не страшне, таке, що не болить. І раптом багато чого з комп'ютерних «війнушок» перейшло у реальний вимір. З одного боку, центр Києва стає схожий на декорації до однієї із таких ігор – химерний сплав із найпрогресивніших технологій (Інтернет, зв'язок тощо) та Середньовіччя з його народними віче і катапультами. Але, з іншого, постріли й удари стали реальними, так само як біль і страждання від них. Відсутність травматичного досвіду добре помітна на вербальному рівні. Українці звикли легко кидатися такими словами, як «війна», «революція», мало усвідомлюючи, що за ними стоїть. Ми не слідкуємо за нашою риторикою, бо не маємо за плечима досвіду, який би підказував нам – не ображай, не маркуй іншого, не провокуй насильство». І далі дослідниця каже про «туристизацію» соціального простору: «Багато людей приїжджають, щоб сфотографуватися на тлі барикад, мало не на тлі вибухів. І в цій ситуації ризик для туриста не видається загрозливим. Завдяки медіа він виглядає полегшеним, естетизованим і симпатичним. Кров, рани, насильство, які стоять за подіями на Європейській площі, редукуються. На фотографіях, що зображають бойові дії, стіна чорного диму і яскраві спалахи «коктейлів Молотова» виглядають не так моторошно, як привабливо» [9].

Дуже швидко загострення посилювалося до безпрецедентного рівня, коли реальністю стали вбиті (з вогнепальної зброї) громадяни – і з'явилися перші заяви, що до заходів з придушення протестів залучені снайпери. Новим проявом зміни порядку денного стала зміна картинки новин у ЗМІ: затягнута димом вулиця, будинки – хоча простір, охоплений акціями, займав зовсім невеличкий відсоток простору; проте – з цього моменту протест поширюється регіонами: в ряді областей відбуваються штурми будівель ОДА та ін. подібних установ.

Цей новий виток напруження з очевидністю продемонстрував нетривкість режиму, виявивши, що спиратися він може лише на «силові» органи (відзначимо зсув у назві від правоохоронних, – що означає, по суті, заміну присяги на вірність народу як підстави дій, відданість начальству, засвідчуючи симптом остаточної корупції політичної системи) і змусив офіційну владу вперше піти на пере-

говори й поступки. Вже 28 січня 2014 р. низку найбільш одіозних норм «16 січня» було переголосовано, наслідком чого стало зменшення напруги – звільнення будівель тощо.

Тижневик «Фокус» по свіжих слідах так аналізував причини й наслідки зсуву до компромісу: «Ефект від так званих репресивних законів виявився зворотним – Майдан не злякався і не розійшовся, а замість партійних прапорів взяв до рук коктейлі Молотова. Вуличне протистояння на Грушевського, низова самоорганізація і взаємодопомога активістів і, що дуже важливо, захоплення обласних і районних адміністрацій по всій Україні показали: силовий ресурс влади на межі. В Черкасах до боротьби з демонстрантами залучали співробітників ДАІ, в західній Україні бійці внутрішніх військ дякують місцевим жителям за те, що ті блокують їх в місцях дислокації, не дозволяючи ув'язуватися в конфлікт.

Влада погодилася на сценарій, який її цілком улаштував: відмінити закони, які сама ж і прийняла. Цей «нульовий варіант» коштував кільком активістам життя, а кільком сотням, коли не тисячам – каліцтв і арештів, що перетворило досі мирний Майдан на відкрите повстання. В той же час боротися проти майданівців цілком можна і без нових законів, тільки замість «масових заворушень» ставити у відповідальність «насильство щодо представника правоохоронних органів», замість «екстремізму» – розпалювання ворожнечі чи ненависті» і так далі.

Друга суттєва поступка – пропозиція опозиціонерам увійти до складу нового уряду. Головна ціль очевидна: внести розкол у протестний рух, зігравши на амбіціях і марнославстві політичних лідерів. До того ж, цей крок був позитивно оцінений на Заході. По обидва боки Атлантики його витлумачили як знак готовності української влади до компромісу, адже в цивілізованих країнах дострокові вибори в «широкий уряд» – головні засоби подолання політичних криз. Але в нинішній Україні такий механізм навряд чи виявиться ефективним» [10]. Далі автор звертає увагу на те, що, по суті, перемир'я обидві сторони використовують для накопичення сил; так, продовжується виконання рішення уряду, прийняте ще до відставки Прем'єра Азарова, про шестикратне збільшення чисельності спецпідрозділів міліції, легалізації «народних дружин», закупівлі додаткової амуніції і боєприпасів; в той же час так званий «силовий» варіант розв'язання ситуації став менш ймовірним – тут звернено увагу, що

кілька десятків депутатів, орієнтованих на Р. Ахметова і Д. Фірташа, відмовилися голосувати за надзвичайний стан, що неминуче призвело б до нової крові на вулицях [10].

А тижневик «Коментарі» у редакційній колонці наголошував на тому, що досягнуто пункт, де на порядок денний вийшов момент спільної відповідальності всіх сторін за долю держави (політичної й економічної): «Лютий буде вирішальним місяцем в протистоянні, яке розвивається з 21-го листопада минулого року. Причому відсутність рішення теж буде рішенням – тільки найгіршим, оскільки запас міцності у економіки та фінансової системи тане з кожним днем. Вихід з кризи може бути знайдено лише у результаті домовленостей між ключовими сторонами, зокрема владою, опозицією, Євромайданівцями, олігархами. Відповідальність за країну – спільна, тож і перемога над кризою теж буде спільною – або поразка, теж одна на всіх, незалежно від того, кому які дістануться посади і на яку дату буде призначено ті чи інші вибори» [11].

Тож поступово момент відповідальності (й інтеграції вітчизняного політикуму навколо спільних викликів, що постали перед країною), ставав загальним місцем. Але практично відразу напруження стало вертатися (відзначимо, в зв'язку з цим кілька разів повторюваним ритмом «спроба заспокоєння/новий зсув до напруги», влада й опозиція говорили про наявність «третьої сили»), призивши до нового піку протистояння.

Граничної межі воно сягнуло протягом 18–20 лютого, коли в ході спочатку мирної ходи до ВР на підтримку голосування за конституційну реформу почалися зіткнення між частиною демонстрантів і міліціонерами й так званими «тітушками» (напівкримінальними елементами, які стали одним з акторів подій), які продовжилися масовим застосуванням сили й побиттям демонстрантів, далі спробою остаточного розгону Майдану (18–20 лютого) із застосуванням водометів і БТРів, потім вогнепальної зброї, внаслідок чого кількість загиблих серед демонстрантів сягнула десятків людей. Нарешті, напередодні можливого використання в придушенні протестного руху армійських підрозділів, у підсумку переговорів за участі міжнародних посередників. 21 лютого було підписано угоду з нормалізації ситуації. Частиною її стала конституційна реформа, сутність якої полягала в перерозподілі повноважень між гілками влади, точніше кажучи, поверненні до базових засад по-

ділу влади, спрямованого на недопущення її концентрації в одних руках; – за всієї недосконалості конкретного варіанта Конституції, до якого поверталася держава.

Симптоматично, що редактор провідного економічного видання «Інвест-газета» в своїй колонці (ще до того, як стало відомо про зникнення Президента В. Януковича зі столиці) звертає увагу саме на відповідальність як спільний знаменник, важливіший за те, що багато речей у підсумкових документах можуть не влаштовувати протестантів, які мають перевагу на даний момент. «Чорний четвер мобілізував усіх: владу, опозицію, активістів Майдану і простих людей. Хвиля громадянської самосвідомості заповонила країну: посипалися заяви депутатів про вихід з Партії регіонів, силовики стали переходити на бік народу, кияни взяли до своїх рук охорону мікрорайонів від «тітушок». А в п'ятницю було підписано угоду між Президентом і опозицією. Підписано під тиском з різних боків, але механізм запущено. Серцем важко погодитися з умовами компромісу, воно вимагає повної люстрації, але розум говорить, що це краще, ніж нічого. Краще, ніж повне ігнорування явища Євромайдану, ігнорування сотень жертв і громадянської самосвідомості. Цей варіант компромісу не можна відкидати ще з однієї причини – він нав'язаний західними політиками, і якщо ми від нього відразу відмовимося, то залишимося на порозі дефолту без зовнішньої підтримки. А ситуація в країні така, що без нових запозичень ми вже не вплинемо» [12].

Зрештою, несподівано для переважної частини спостерігачів, новим поворотом у розвитку ситуації став виїзд/втеча Президента В. Януковича з України – ще один непояснений до сьогодні момент (адже за умовами підтвердженої міжнародними посередниками угоди, зберігаючи повноваження до позачергових виборів у другій половині року, він мав значно більше можливостей впливати на розвиток ситуації, – ніж стаючи спікером зі сумнівним статусом за кордоном). Наслідком стали чи не наймасштабніші суспільні зміни (в тому числі в системі політичної влади) в Україні з часів набуття Незалежності, що торкнулися не лише виміру інститутів і практик, – а, зважаючи на наступні події на півдні й сході України, самого її існування як суверенної держави й водночас, враховуючи зачеплений вимір міжнародних угод, – всього режиму регіональної й світової безпеки (зокрема, нерозповсюдження ядерної зброї).

Розгляд цих наслідків виходить за межі цієї роботи. Водночас, врахування цієї перспективи дозволяє підвести підсумки.

Наскрізними моментами в змінах політичного дискурсу, які спостерігалися протягом подій, виступили елемент відповідальності і пов'язаний з ним модус модернізації українського суспільства (відомий гуманітарій Р.Лейбов спеціально відзначив зсув українського до модерного). Те, що починалося як протест частини столичної громади, насамперед студентів та інтелектуалів з вираженими громадськими аспіраціями, – поступово, через мобілізацію громадян через соціальні мережі, в тому числі за допомогою Інтернету, розширилося до масштабів суспільного руху на підтримку модернізаційного вектора розвитку українського суспільства (в цих конкретних умовах артикульованого в риториці «євроідентичності»). Відмова влади де-факто дотримуватися начал діалогу, які не лише формально закладені в українській Конституції, що гарантує комплекс прав і свобод громадян, – а й втілені в поширених практиках відкритого суспільства, які протягом двох десятиліть стали засновками ідентичності нової генерації українців; – по суті, створила «точку біфуркації», де суспільство було поставлено перед вибором між підтвердженням модернізаційного вектора розвитку, який став засадничим, або відкату до практик кількадесятилітньої давності, розрахованих де-факто на підданську, а не громадянську ідентичність.

У підсумку, українське суспільство отримало шанс долучитися до модерності (а не її імітації), що являє насамперед комплекс викликів, на які слід знаходити відповіді у вигляді винахідництва й підприємництва у найширшому значенні цих слів у політичній, економічній, культурній сферах. Зрештою, це актуалізує давній принцип: вік живи, вік учись, що неможливо без взяття на себе відповідальності в усіх сенсах у приватному і публічному вимірах; розкриття водночас потенціалу особистого й суспільного. Чи буде цей шанс реалізовано, залежить від нас.

1. Циммерман В. История крестьянской войны в Германии. (По летописям и рассказам очевидцев) / В. Циммерман. – Том 1. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – С. 59.

2. Сеницына Е. Дневник Евромайдана / Е. Сеницына, С. Крюкова // Репортер. – 2013. – №15. – С. 31.
3. Чи зможе Віктор Янукович удруге стати президентом України? // Країна. – 2013. – №48. – С. 6.
4. Бондарь М. Армия спасения. Зачем пришли на Майдан отставные спецназовцы / М. Бондарь // Фокус. – 2013. – №50. – С. 34.
5. Інна Богословська: Янукович угробив себе як президента в 2015-му. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/12/2/7004405>
6. Після перемоги революції Міністерство внутрішніх справ потрібно розформувати // Країна. – 2014. – №7. – С. 9.
7. Майдан, как птица Феникс, будет стоять до выборов, – політологи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thekievtimes.ua/society/300215-majdan-kak-ptica-feniks-budet-stoyat-do-vyborov-politologi.html>
8. Кухина З. Черный четверг / З. Кухина, П. Сивоконь // Инвест-газета. – 2014. – №1–2. – С. 12.
9. Про боротьбу ролей. – Коментарі. – 2014. – №3. – С. 5.
10. Лелич М. Анализ крови / М. Лелич // Фокус. – 2014. – №5. – С. 19–20.
11. Хто виведе Україну з кризи // Коментарі. – 2014. – №4. – С.2.
12. Глазкова Е. Когда рассеется дым / Е. Глазкова // Инвест-газета. – 2014. – №7. – С. 4.